

PREZICEREA DECESULUI ÎN HAGIOGRAFIA BIZANTINĂ

Andrei PROHIN

Catedra Istoria Românilor

The Byzantines believed that the righteous Christians, at the end of life, could predict the day of their own departure or other person's death. The hagiographical sources stressed that such foreknowledge was due to divine revelations sent to the saints, acknowledging thus their high moral virtues. The ancient authors and several Byzantine writers considered that, while entering the eternity, souls could see things that were hidden from the rest of the mortals. Learning about the moment of their death, saints keenly prepared themselves to pass to another world, the gift of prophecy being a token of the divine care, a spiritual guide for the living ones and an insight into the mysteries of Providence.

Cercetând literatura bizantină, mai ales segmentul care ține de hagiografie, atestăm descrieri amănunțite ale decesului înalților ierarhi, al stareților mănăstirilor, al călugărilor și martirilor etc. Ultimele ore pământești prilejuiesc scene duioase de rămas bun între rude, prieteni, despărțire de obștea monahală, rezumă experiența acumulată pe parcursul vieții, deseori produc deznodăminte surprinzătoare, minuni și revelații supranaturale. În Bizanțul medieval se credea că persoanele care au dus o viață curată, în acord cu valorile creștine, presimțeau momentul când urmau să decedeze, uneori aflau ceasul morții altei persoane, puteau prevesti evenimente ulterioare. Dintre multiplele imagini pe care tradiția bizantină le-a asociat morții pământești, vom examina natura și funcțiile prezicerii viitorului în contextul ultimelor trăiri antume.

În parabolele despre omul bogat și cele zece fecioare, Mântuitorul îi sfătuiește pe apostoli să agonisească bunuri spirituale, care îi vor însoți pe lumea cealaltă, precum și să vegheze așteptând clipa plecării din viață: „Drept aceea, privegheați, că nu știți ziua, nici ceasul când vine Fiul Omului”. Cei care vor fi surprinși de venirea Mirelui divin nu vor mai fi acceptați la ospăț (metaforă a bucuriilor cerești), chiar dacă vor manifesta fidelitate. Sfârșitul vieții e stația terminus unde se epuizează posibilitățile de reabilitare spirituală, imposibile în existența postumă. Decesul devine astfel și un eveniment periculos prin spontaneitatea sa, fatal celor insuficient pregătiți. Caracterul imprevizibil al morții constituia, în scrierile teologilor medievali, un argument convingător pentru moralizări și îndemnuri spre virtute.

În ceasul morții, tâlcuia Sf. Efreem Sirul (cca 306-373), toate faptele omului, bune și rele, i se înfățișează dinainte, luând chipuri de, respectiv, îngeri și demoni. Prin urmare, orice am face, trebuie să avem în vedere perspectiva decesului, căci nimeni dintre noi nu cunoaște ceasul, nici ziua despărțirii [1]. După Sf. Ioan Gură de Aur (344/354-407), „de am ști când am muri, nici unul dintre noi n-am face bine niciodată”, deoarece fiecare „după ce mai întâi va face nenumărate rele, s-ar pocăi cu puțin înainte de a închide ochii și ar pleca spre viața de dincolo izbăvit de păcatele lui” [2]. Pocăința postumă nu aduce nici un folos, ne previne marele predicator. Dacă în fiecare zi vom considera sfârșitul necunoscut, atunci nu vom cădea atât de ușor în păcate [3]. Conștiința morții iminente, după Cuviosul Isihie al Ierusalimului (sec. V), contribuie la îndepărtarea de grijile profane, la păzirea minții și rugăciunea neîncetată. Sf. Teodor Studitul (759-826) își chema cititorii să îmbrățișeze doctrina ortodoxă cât nu i-a ajuns, pe neprins de veste, pieirea, și nu va mai fi nici un folos din regrete [4]. Autorul Vieții Sfântului Andrei cel nebun pentru Hristos, redactată între anii 910-920, vedea în moartea imprevizibilă o dovadă a libertății și responsabilității umane: „Domnul nu a descoperit nimănui ceea ce-l așteaptă. Lasă-l pe om să judece singur, și după conștiința lui, care îi este datoria și cum trebuie să o plătească. Dacă era spre folosul nostru, Dumnezeu ne-ar fi descoperit nouă tuturor ziua și ceasul morții” [5].

Cu toate acestea, se știa încă din Antichitate că, înainte de a muri, unii oameni capătă darul prezicerii viitorului, pot anticipa momentul propriului deces și al altei persoane. La Homer, Patrocle, dându-și ultima suflare, prevestește moartea lui Hector, iar Hector – pe cea a lui Ahile. Platon menționează că, la sfârșitul vieții, pot fi pronunțate cuvinte oraculare. După ce fusese condamnat la pedeapsa capitală, Socrate se adresează atenienilor: „Vreau să vă proorocesc ceva vouă, celor care m-ați osândit. Eu trăiesc acum acele clipe, când sufletul omului poate mai mult ca oricând să proorocească” [6]. Zeul primordial, Uranos, rănit de propriul fiu, Cronos, îi prevestește că și puterea acestuia va fi uzurpată de feciorul său [7], adică de Zeus. Împăratul roman Octavian Augustus, aflat pe patul de moarte, scrie Suetoniu, „s-a plâns că este răpit de patruzeci de tineri. Dar acest delir a fost mai mult o profeție decât o slăbire a minții, căci acesta a fost numărul soldaților

praetorieni care i-au purtat corpul neînsuflețit” [8]. Conform celor patru Evanghelii, Iisus Hristos Și-a prevestit din timp patimile, moartea și învierea. La cina cea de taină, Mântuitorul a venit „știind Iisus că a sosit ceasul Lui, ca să treacă din lumea aceasta la Tatăl”.

Literatura bizantină moștenise, de la civilizațiile precedente, credința în premonițiile dinaintea morții, interpretând-o apoi din perspectiva idealurilor creștine. Deși suveranii Bizanțului continuau să primească semne prevestitoare, capabili a-și prezice moartea, prin revelație divină, erau doar creștinii exemplari – sfinții, călugării îmbunătățiți, mărturisitorii, mai rar, mirenii evlavioși. Reiterând că prezicerea viitorului reprezintă un apanaj divin, idee împărtășită și în lumea păgână, gânditorii bizantini subliniau înaltele virtuți spirituale ale celor ce s-au învrednicit de revelații, în contrast cu ritualurile demonice ale ghicitorilor sau cu delirul oracolelor. Un hagiograf anonim nota că Sf. Efreem Sirul a răposat „mai înainte cunoscându-și sfârșitul” [9]. Gheorghe, egumenul Sinaiului, cu șase luni înainte, și-a prezis moartea sa și pe cea a lui Petru, patriarh de Ierusalim (524-552). Rufin Tyrannius (345-410), scriitor creștin, menționează cazul unui călugăr egiptean care și-a cunoscut dinainte ceasul morții. Alt ascet, din Siria, citim la Teodoret de Cyr (393-458), „când i s-a apropiat vremea plecării de aici, a prezis că după cincizeci de zile va primi sfârșit vieții sale” [10]. Avva Avxanantis, „bărbat milostiv, înfrânat și sihastru”, consemnează Ioan Moshu (550-619), l-a anunțat pe Avva Conon, starețul Lavrei Sf. Sava: „Peste două zile plec din lumea aceasta” [11]. Tradiția îi atribuie o capacitate similară Sfântului Ioan Kukuzel (sec. XII): „A ajuns la așa măsură duhovnicească încât s-a învrednicit să-și cunoască ceasul morții” [12]. Istoricul Philip Aries constata că premonițiile morții reprezentau un fenomen cotidian în Evul Mediu [13]. Deși exemplele citate par să contrazică teza despre necunoașterea ceasului plecării la cele veșnice, putem observa că moartea era anticipată cu relativ puțin timp (două sau cincizeci de zile, șase luni) și se descoperea persoanelor înaintate în virtute, cu o mare experiență ascetică, pentru care, presupunem, nu mai era necesară motivația sfârșitului necunoscut. Aceste profeții se întâlnesc doar în biografiile unor sfinți și tind a fi excepții de la regula generală, adică minuni.

În diferite tradiții culturale, sfârșitul vieții este considerat o punte de legătură între lumea de aici și lumea cealaltă. Ipostaza intermediară a muribundului, la limita între două țărâmurii, îi permite să cunoască entități de dincolo, inaccesibile majorității oamenilor. Locuitorii lumii de dincolo știu dezlegarea tainelor pământeste, iată de ce morții erau adesea invocați pentru a afla viitorul. Bazându-se pe analiza surselor occidentale, Philip Aries concluziona că vederea răposaților devenea posibilă persoanelor care trebuiau să moară în curând. Conform tradiției ortodoxe, muribundului i se pot arăta sfinți, Maica Domnului, prooroci, îngeri și, prin intermediul lor, individul află evenimente petrecute la distanță sau momentul morții altcuiva. Izvoarele bizantine descriu uneori sosirea mesagerilor divini. Sf. Antonie cel Mare a aflat „de la pronie despre sfârșitul său” [14]. Sihastrul sirian Marus, în timp ce se ruga Domnului, a primit o revelație că i se apropiase sfârșitul [15]. Starețul Spesus a fost anunțat de Dumnezeu despre apropierea decesului său [16], ne informează papa Grigorie cel Mare „Dialogul” (540-604), iar monahia Galla – de către apostolul Petru [17]. Înainte de a pleca la cele veșnice, Sf. Teodosie Chinoviarhul, citim în menologul alcătuit de Sf. Simeon Metafrastul (sec. X), „multe din cele viitoare a prezis cu Duhul Care locuia în el” [18], „iar apoi a văzut că se apropiase Cel măreț și a cunoscut viitorul că, după a treia zi, va trece la Părintele ceresc al tuturor” [19]. Cu o seară înainte de decesului, Sf. Ioan Gură de Aur l-a văzut în vis pe martirul Basilisc care i-a spus: „Ziua ce vine ne va aduce împreună pe ambii” [20]. Sf. Hariton Mărturisitorul și-a aflat ziua morții „din descoperire dumnezeiască” [21], iar episcopului Averchie Domnul i S-a arătat în vis, zicându-i: „S-a apropiat deja timpul ca să te odihnești de marile tale greutăți” [22]. Sf. Andrei cel nebun pentru Hristos și-a presimțit decesul, aflându-se în stare extatică: „A început a-și uda cu lacrimi dumnezeiasca sa față. Destulă vreme a rămas privind ca ieșit dintru sine înălțimea cerului” [23].

Unii autori explicau harul profeției în corelație cu transformările suferite de suflet odată cu apropierea morții. Istoricul bisericesc Sozomen (sec. V) presupunea că sufletul poate contempla vedenii, inaccesibile muritorilor, atunci când începe separarea sa de trup [24]. Sufletul, prin natura sa, argumenta Sf. Isaac Sirul (sec. VI-VII), e superior trupului și, trecând în veacul celălalt, capătă puterea clarviziunii [25]. Sf. Grigorie Dialogul nota că sufletele pot cunoaște viitorul datorită naturii lor subtile, pot primi revelații la ieșirea din trup sau, înainte de moarte, contemplează, cu ochi imateriali, tainele cerești [26]. Prin urmare, există calități inerente sufletului uman care îl fac apt să vadă viitorul, fără a invoca neapărat intervenția divină. După cum o ilustrează pildele din literatura religioasă medievală, experiențele mistice puteau reprezenta și uneltiri ale demonilor, iar profeția să fie o modalitate de a atrage creștinul în cursa trufiei și a depărtării de Dumnezeu.

În conștiința bizantină, doar Dumnezeu deține cunoașterea celor ce vor fi, iar muritorii le pot cunoaște prin revelații dumnezeiești. Existau și alte tehnici de scrutare a viitorului (astrologia, diverse forme de ghicit, extazul oracular), dar numai descoperirile oferite de Dumnezeu posedau legitimitate creștină, exactitate și siguranță. Sfinții își preziceau data morții, grație vedeniilor de care se învredniceau prin rugăciuni, asceză îndelungată etc. Profețiile rezultau astfel dintr-un efort reciproc: omul se apropia de puritatea lumii divine și Dumnezeu intervenea în viețile muritorilor. Revelațiile viitorului constituiau o lucrare a Proniei în lume, iar oamenii care le-au primit deveneau colaboratori în planurile Providenței.

Pentru a desemna moartea, textele medievale grecești utilizează eufemisme și derivatele lor: despărțire, plecare, sfârșitul vieții, întoarcere, repaus, plata datoriei comune, trecere, dezlegare, dispariție. Lexemele sunt astfel alese încât să accentueze că dispariția fizică nu înseamnă o soluție a ființei, ci trecere în altă dimensiune. Pentru cei dreپți care au câștigat cetățenia cerească, prin fapte bune și neprihănire, încă aici, pe pământ, această trecere constituie o revenire în lumea divină. Scriitorii bizantini ne atrag atenția asupra semanticii vocabularului tanatologic: „ziua plecării din trup, iar mai curând plecarea către Dumnezeu (căci astfel e mai cuviincios a spune)” [27], „când trebuia să plece, iar mai mult să revină în cetatea sa [cerească]” [28]. Marea importanță a călătoriei postume, unde nu mai e acceptată pocăința, revendică multă precauție pentru a nu cădea în ispită în viața pământească. De o importanță deosebită sunt ultimele clipe ale vieții, care pot reabilita sau, dimpotrivă, pot zădărnici meritele obținute anterior. Conștient de nestatornicia firii umane și de nesiguranța decesului, Sf. Maxim Mărturisitorul (580-662) avertizează: „Nu trebuie să ferești pe cineva până ce, trecând prin toată virtutea, nu-și va încheia viața cu sfârșitul cel neîndoielnic” [29]. Când își află data decesului, eroii hagiografiei desfășoară ultimele pregătiri pentru plecarea din viață, conform unor scenarii similare.

Întâi de toate, trebuiau încheiate socotelile din lume. Avva Avxanantis a restituit banii ce-i fuseseră împrumutați. Bătrânul Simion din Amida le-a oferit tovarășilor săi câte un dar, precum și obiectele din altar, chibzuind bine ce lucruri s-ar potrivi fiecăruia. A poruncit apoi ca toată averea lui să fie vândută, iar banii – distribuiți săracilor. Epifanie, episcopul Ciprului, l-a invitat în oșpeție pe Avva Ilarion, pentru o ultimă întrevedere înaintea despărțirii de trup. Sf. Ioan Gură de Aur a împărțit celor prezenți până și hainele în care era îmbrăcat [30]. Conducătorii obștilor monahale își desemnau succesorii. Bătrânul Habib, relatează istoricul Ioan din Efes (507-586), a încredințat mănăstirea și opera de caritate discipolului său Z'ura [31]. Episcopul Addai le-a încredințat celorlalți călugări îngrijirea nevoiașilor. Sf. Teodosie Chinoviarhul i-a instruit mai ales pe acei care aveau să-i urmeze la conducerea mănăstirii. Sf. Hariton Mărturisitorul a convocat, în Lavra Faran, pe stareții și monahii din trei mănăstiri, pentru a-i povățui. La patul de moarte al lui Averchie, comunitatea a ales un nou episcop, omonim celui precedent, iar muribundul l-a consacrat prin punerea mâinilor și l-a binecuvântat.

O preocupare deosebită revenea pregătirilor funerare. Respectarea ritualului ortodox și amenajarea locului odihnei de veci erau importante pentru ca răposatul să fie bine primit dincolo, fără a i se imputa că a neglijat unele rânduieli creștine. Sf. Antonie cel Mare condamna practica egiptenilor de a păstra corpurile răposaților acasă, în loc să le îngroape, el însuși evitând a fi supus unui asemenea obicei [32]. Un pustnic bătrân, presimțindu-și moartea, s-a bucurat când l-a vizitat Avva Zosima, spunându-i: „Dumnezeu te-a adus aici ca să-mi îngropi trupul meu” [33]. Altui pustnic, care nu făcea deosebire între ritualurile ortodoxe și cele eretice, un înger i s-a arătat, întrebându-l cum vrea să fie înmormântat. După ce călugărul s-a sfătuit cu alții și a răspuns „cum îngroapă monahii ierusalimleni” (canonic), îndată și-a dat duhul: „aceasta s-a întâmplat ca să nu piardă bătrânul ostenelele lui și să nu fie osândit la un loc cu ereticii” (Ioan Moshu) [34]. Sihastrul Marus a chemat meșteri pentru a-i confecționa sicriul, apoi a lăsat capacul deschis. Fericitul Bassian a aflat despre moartea sa cu douăzeci de zile înainte și a rugat să fie înmormântat la mănăstire. Sf. Iacov Monahul a cerut episcopului să-i fie depus trupul în aceeași peșteră unde locuise până atunci, iar Sf. Eufrosina din Alexandria – să fie așezată alături de fiica sa. Sf. Maria Egipteanca, locuind în pustiu, și-a scris pe pământ rugăminte către Avva Zosima (deci, știa dinainte că anume dânsul va veni) să o îngroape, indicând exact luna și data decesului său [35]. Fericita Apollinaria Fecioara, care purta haine bărbătești, ascunzându-și identitatea, i-a cerit starețului Macarie să nu fie pusă alături de monahi [36]. Deși slujitorii împărătești nu i-au permis Sfântului Ioan Gură de Aur să rămână în biserica martirului Basilisc, până la urmă, prin intervenție divină, convoiul a greșit calea și, involuntar, a revenit la același locaș, unde celebrul arhiepiscop a decedat [37]. Sf. Averchie și-a pregătit piatra de mormânt, pe care a cioplit personal un epitaf versificat, apoi le-a poruncit celor prezenți să nu-i schimbe locul de odihnă [38].

Alături de aranjamentele materiale, iminența decesului trebuia să motiveze oamenii pentru a se îngriji în mod deosebit de suflet. În una din predici, Sf. Ioan Gură de Aur recomanda creștinilor să includă în testament nu doar numele rudelor și prietenilor, dar și pe al Judecătorului, Dumnezeu, să se mai gândească la săraci [39]. Dintre elementele esențiale ale pregătirii pentru moartea trupească, Sf. Simeon al Tesalonicului (sec.XV) enumeră: pocăința, Împărtășania, îmbrăcarea schimei monahale, faptele milosteniei, împăcarea, mirungerea [40], ritualuri nominalizate și în sursele hagiografice. Philip Aries distinge reperele pregătirii de moarte în Occidentul medieval: mărturisirea de credință, spovedania, despărțirea de cei vii, povețe evlavioase, transmiterea sufletului către Domnul, alegerea mormântului. Un monah neglijent, din Lavra Turnurilor Iordanului, nu respecta canonul duminical, dar, aflând că i-au mai rămas trei zile, a început să-l îndeplinească conștiincios. Alt călugăr, din același așezământ, când i s-a propus să devină stareț, a solicitat trei zile pentru a-și plânge păcatele, iar în a treia zi s-a stins. După ce s-a împăcat cu monahii, un anahoret păcător a primit Sf. Împărtășanie, „s-a așezat în mijlocul bisericii și a murit îndată [...]. Și au cunoscut părinții mănăstirii că anahoretul și-a cunoscut mai dinainte sfârșitul său și de asta a venit la mănăstire ca să plece la Domnul fără să aibă ceva împotriva cuiva” [41]. Înainte de moarte, fratele Talaleu s-a închinat sfințelor locuri de la Ierusalim, apoi s-a îmbăiat în Iordan. Similar, Sf. Melania Romana, aflând despre sfârșitul său, a vizitat Ierusalimul, Bethlehemul, Galileea. Pentru a-și spori nevoițele ascetice (implicit, recompensele postume), Sf. Toma, cu opt luni înainte de moarte, a îndurat boală. Diadoh al Foticeii (sec. V) și alți mentori spirituali precizau că bolile țin loc de mucenicie [42]. Sf. Melania Romana a privegheat în noaptea Nașterii Mântuitorului, iar peste o zi le-a citit surorilor despre moartea proto-martirului Ștefan și, în pofida bolii, a luat parte la cântările dimineții. Înștiințat de iminența morții, paralticul Servullus a rugat toate persoanele de la spital să se ridice și să cânte, împreună cu dânsul, psalmi.

Necesitatea liniștii și reculegerii înaintea decesului i-a determinat pe unii sfinți să caute singurătatea. Nu oricine era admis la întrevedere cu Sf. Teodosie Chinoviarhul, „căci evita cel mai tare mulțimea și agitația” [43]. Sf. Eusebia „Străina” s-a închis în oratoriu pentru a se ruga, iar Sf. Teodora din Alexandria s-a izolat în chilie, alături de fiul său. Starețul Ioanichie s-a retras într-o chilie din mănăstirea Dios. Fidel convingerilor sale, pe parcursul întregii vieți, de a nu primi onoruri din partea oamenilor, Sf. Simeon din Emesa, presimțind apropierea morții, s-a ascuns sub o grămadă de vreascuri și, în somn, a dat duhul lui Dumnezeu [44]. Din același motiv, Sf. Andrei cel nebun pentru Hristos a ales să moară într-un loc unde nici un creștin nu l-ar fi căutat: „la teatrul din hipodrom [...] unde se plimbau mulți și unde locuiau femeile desfrânate” [45].

O anumită semnificație, în ultimele clipe ale vieții, revine gesturilor corpului. Cei care s-au pregătit din timp pentru trecerea la cele veșnice au fețele fericite, mâinile așezate cuvios pe piept, picioarele întinse, ochii ridicați la cer, uneori moartea survine în timp ce persoana a îngenuncheat la rugăciune. Frecvent, moartea cuviosului e comparată cu adormirea. În pictura bizantină, cel drept are chipul unui tânăr (aluzie că moartea e o renaștere) cu pleoapele închise, mâinile încrucișate pe piept și un înger îi primește cu bucurie sufletul [46]. Hagiograful Chiril din Scythopolis (cca 514-557) menționează că Sf. Ioan din Lavra Cuviosului Sava, ajuns la adânci bătrâneți, avea chipul senin, sufletul vioi și era plin de har divin [47].

Nu era deloc ușor să faci abstracție de instinctul conservării vieții, care ne dictează să repudiem moartea. În omiliile lor, predicatorii creștini pornesc de la valorizarea negativă a morții, specifică mirenilor, pentru a argumenta apoi sensul transcendent al existenței postume. Sf. Efreem Sirul afirma că mare e frica în ceasul morții, când sufletul va fi încolțit de propriile fapte rele [48], iar Sf. Simeon al Tesalonicului numea sfârșitul „înfrișător și ineluctabil” [49]. Bătrânii pustiei admonestau că „la sfârșitul vieții, mai tare năpădesc dracii asupra omului” [50]. Pentru conștiința creștină, moartea anunțată din timp constituia o binefacere, deoarece îngăduia omului să se pregătească spiritual, prin reculegere, pocăință, împărtășire cu Sfintele Taine, pentru a evita pericolele postume. În cadrul Liturghiei ortodoxe, credincioșii se roagă pentru „sfârșit creștinesc vieții noastre: fără durere, neînfruntat, în pace” [51], iar o rugăciune atribuită Sfântului Grigore Palama (1296-1359/7) îi cere Preacuratei: „Dă-mi vreme de pocăință, de întoarcere a gândurilor, de moartea cea de năpraznă fereștemă” [52]. Ideea că moartea neașteptată, fără șansă de pocăință, îi ajunge pe cei păcătoși, o întâlnim la Sf. Ioan Gură de Aur și la Fer. Ieronim. Decesul pe neprins de veste, scria Ph. Aries, submina ordinea universală, imaginată de medievali, se considera o dezonoare.

Frica de moarte și de judecata lui Dumnezeu se referea în special la profani, la începători, motivându-i să caute mântuirea. Însă, pentru creștinii care și-au închinat viața lui Dumnezeu un alt sentiment îi determina să aștepte ziua decesului – speranța în recompensele postume și în izbăvirea de grijile pământești. Moartea e

privită, în hagiografie, ca ușurare, odihnă după o suferință îndelungată. Episcopul Simion a primit semn despre adormirea sa, explica Ioan din Efes, atunci când Dumnezeu i-a văzut strădaniile, că a ajuns bătrân și slab [53]. Fericita Eufemia chiar s-a rugat să primească odihnă, iar Domnul, în aceeași noapte, i-a îndeplinit cererea, femeia îmbolnăvinduse. Fiind supuși interogatoriilor și torturilor, cei patruzeci și doi de martiri din orașul Amorium se rugau să-și sfârșească viața [54]. O adresare similară găsim în descrierea martirajului Sf. Anastasie Persul (m. 610), fiind reproduse și cuvintele rugăciunii [55].

Conceptia idealizată despre decesul sfinților i-a determinat pe scriitorii bizantini să identifice ziua morții protagoniștilor hagiografiei cu date semnificative ale calendarului, sugerând astfel un final desăvârșit și o viață împlinită. Fericitul Addai care, împreună cu fratele său Abraham, întemeiau mănăstiri și instruiau primele obști monahale, a murit în cel de-al doisprezecelea locaș pe care îl construise. Un călugăr din Lavra Turnurilor s-a stins duminică dimineața. Fratele Talaleu și sihastrul Marus au murit, fiecare, peste trei zile după ce finisaseră pregătirile pentru plecare la Domnul. Sfintei Eusebia „Străina” i-a venit sfârșitul sâmbătă, de sârbătoarea Sf. Efrem al Myllassenilor. Autorul Vieții Sfântului Ioan Gură de Aur consideră firesc că predicatorul a decedat de ziua Înălțării Sfintei Cruci, la 14 septembrie 407. Sf. Teodora din Alexandria a răposat după apusul soarelui, iar Sf. Melania Romana – la puține zile după Crăciun. Sf. Maria Egipteanca s-a sfârșit în noaptea Patimilor Domnului, înainte de Paști.

Pentru bizantini, creștinii exemplari aveau parte de o moarte „elegantă” (ca imagine exterioară și valoare morală), solemnă, în armonie cu principiile creștine pe care le-au păzit pe parcursul vieții. Cuvioșii bizantini apar în ipostaza de veritabili eroi ai credinței, care au învins primejdia morții și au pășit pe o treaptă superioară a existenței. În hagiografie, precizarea viitorului apare drept ultimul din șirul darurilor supranaturale oferite de Dumnezeu, ca semn de înaltă prețuire. Atitudinea calmă în fața morții se întemeia pe credința în iubirea de oameni a lui Dumnezeu-Tatăl, în Iisus Hristos, Dumnezeu-Fiul, Care a biruit moartea. Cunoașterea dinainte a viitorului trebuia să tempereze angoasele în acest moment responsabil al vieții, să motiveze și să însuflească încrederea pentru a îndeplini ultimele pregătiri pentru plecare. Datorită darului prezicerii, cuviosul își putea ordona viața pentru ca aceasta să posede un caracter împlinit, rotunjit, ca o bucată de marmură căreia i-ai calculat dimensiunile și ai chibzuit ce formă urmează să-i dai. Cunoscând viitorul, adică intențiile Atotputernicului, sfinții deveneau inițiați în misterele divine și părtași ai lucrării Providenței ce dirijează destinele umane.

În cadrul scenariului hagiografic al plecării din viață, muribundul se adresează frecvent celor prezenți (rude, prieteni, discipoli) cu admonestări. Dacă pregătirile anterioare aveau valoare de exemple practice, atunci povețele din urmă argumentează teoretic semnificația momentului. Aceste veritabile testamente spirituale, minuțios elaborate, se compun din aforisme, utilizează diverse figuri de stil. Ultimele povețe elogiază, de regulă, ascetismul, curățenia vieții, invocă antitezele „profan-sacru”, „trecător-veșnic”, „prezent-viitor”. Atunci când își îndeamnă apropiatii să vegheze asupra simțurilor și a comportamentului, când îi învață cum să reziste în fața ispitelor, eroii hagiografiei au gândurile îndreptate spre viitor. Precizarea formează, în acest context, un tandem firesc cu pregătirea spirituală.

Istoricul monofizit Ioan din Efes susținea că prezicerile făcute de către episcopul Ioan din Tella, înainte de martirajul său, s-au împlinit, acestea vizând persecuții violente, schingiuirea credincioșilor, împuținarea păstorilor [56]. Prevestirile, ca și în cazul martirilor, trebuiau să pregătească moral creștinii a îndura ori a se feri de pericolele iminente. La sfârșitul vieții, Sf. Teodosie Chinoviarhul le-a prezis monahilor „toate câte vor veni”, menționând că semnul împlinirii lor va fi creșterea și fortificarea obștii mănăstirești; în caz contrar, nici prociile nu aveau să se realizeze [57]. Presupunem că profețiile Sfântului Teodosie se refereau la prosperarea viitoare a așezământului său. Sf. Hariton Mărturisitorul a presimțit „cu cea mai mare exactitate”, înainte de moarte, „furtunile viitoare ce aveau să tulbure bisericile” [58]. Avertismentele citate exprimă îngrijorarea ierarhilor creștini pentru comunitățile lor, încercând, prin intermediul profețiilor, să le ofere o ultimă îndrumare și susținere. Deși nu precizează repere cronologice, autorul Vieții Sfântului Andrei cel nebun pentru Hristos plasează între ultimele capitole, înaintea morții sfântului, ample profeții despre sfârșitul lumii.

Alături de precizarea propriei morți, cuviosul putea să mai anunțe decesul altei persoane. Față de prietenii săi, asemenea prevestiri constituiau o binefacere, deoarece se puteau pregăti spiritual, erau și o mângâiere că vor reîntâlni răposatul în ceruri. Starețul Gheorghe Sinaitul i-a trimis un răvaș patriarhului Petru al Ierusalimului, unde îl avertiza: „Să știe Fericirea Voastră că după șase luni ne vom întâlni amândoi la Stăpânul Hristos,

Dumnezeul nostru, și acolo mă voi închina Vouă” [59]. Murind, călugărul Sofronie i-a făgăduit ucenicului său, care plângea, că va ruga pe Dumnezeu să-l ia la ceruri peste șapte zile, promisiune împlinită apoi. La rândul său, Sf. Marcellus, după ce i-a prezis iubitelui său discipol Lucian că îl va urma (fără a preciza când), i s-a arătat în vis, spunându-i: „Eu pentru lucrurile tale m-am rugat lui Dumnezeu, ți-a orânduit ceea ce este de folos și vei veni nu chiar acum la mine” [60]. A treia zi după visul premonitoriu, Lucian a decedat. În ultimele clipe, Sf. Eusebia L-a rugat pe Dumnezeu ca să fie nedespărțită, și în ceruri, de cele două însoțitoare ale sale. Sf. Andronic, după ce i-a murit soția, Anastasia, a refuzat invitația Avvei Daniel să rămână în aceeași chilie cu dânsul, zicând: „Voi muri cu doamna mea”, iar în scurt timp s-a stins [61]. Sf. Ioanichie l-a anunțat pe patriarhul Metodie, care venise la el după ultimele povețe, că îi va supraviețui nu cu mult. Într-adevăr, Metodie a plecat la cele veșnice peste opt luni după moartea lui Ioanichie. La Sf. Grigore Dialogul citim povestea monahiei Galla căreia i s-a arătat, pe patul de moarte, Sf. Petru. Apostolul i-a comunicat numele călugăriței ce avea să plece împreună cu dânsa și că, peste treizeci de zile, o va urma sora Benedicta [62]. Același autor relatează că Teofan, conducătorul orașului Centumcella, aproape de sfârșit, i-a prezis soției că furtuna, stărnită între timp, va trece, iar cerul se va însenina [63]. Regăsim aici preocuparea pentru amănunțele funerare, muribundul asigurându-se că va primi îngrijirea cuvenită. Beneficiind de facultăți supranaturale, răposatii devin instrumente prin care Providența admonestează pe cei vii. Senatorul Reparatus ar fi avut o viziune a păcătosului Tiburtie arzând în foc, după care, povestind celor din jur vedenia, senatorul a închis ochii [64].

Pentru cei păcătoși însă, anunțul decesului iminent este echivalent cu sancțiunea pentru nelegiuire. Se subînțelege astfel că Dumnezeu stabilește ziua morții fiecăruia, o dezvăluie celui drept, dar oferă și păcătosului ultima șansă de a se pocăi. Moartea survine ca rezultat al acțiunii justiției universale ce răsplătește fiecăruia după faptele sale, un laitmotiv în literatura antică. Pe Avva Milisie, doi feciori de împărat, din Persia, l-au săgetat. Bătrânul le-a prezis că, în ziua următoare, la aceeași oră, ambii se vor ucide unul pe altul cu săgeți. Ieșind la vânatoare, cei doi au tras într-o căprioară, dar au nimerit unul în celălalt [65]. Autorul a dispus elementele narațiunii (vărsarea sângelui nevinovat, aceeași oră, aceleași circumstanțe, pieirea prin mâna proprie) ca să demonstreze latura justițiară a prezicerii, pedeapsa echivalentă crimei comise. Martira Epistimia, fiind biciuită, i-a prezis potentatului că va primi pedeapsa dreaptă în același loc. Imediat, toți cei prezenți au orbit [66].

Retrospectiva vieții, în ultimele sale clipe, trezește inevitabil regrete. Proiectele demarate, chipurile celor dragi sau ale vrăjmașilor frământau conștiința omului medieval. Hagiografia bizantină zugrăvește asemenea neliniști care îi cuprindeau și pe sfinți, chiar dacă, în predici, criticau existența pământească. Imaginile viitorului se prefigurau dintr-un conglomerat de îngrijorări, nostalgii, resentimente. Luând ca temei credința în justiția universală, în divina Providență ce susține binele, ultimele cuvinte ale muribundului luau forma profețiilor, anunțând lucruri pe care cuviosul nu a mai reușit să le îndeplinească. O credință străveche atribuia cuvintelor muribundului – în special, persoanei îmbunătățite, familiare cu verbul creator al divinității, – puterea de a trasa viitorul urmașilor sau de a le anunța cele hotărâte de sus. Nu este exclus că această capacitate privilegiată se înrudește cu autoritatea paternă care dicta voința membrilor familiei, cu ultimele povețe ale tatălui, căruia experiența acumulată îi permitea să facă pronosticuri. Nu se poate ocoli însă elementul mistic al profeției, înțeleasă ca promisiune divină și dar supranatural oferit celor drepti, parte componentă a istoriei, în viziunea Bibliei și în cea bizantină.

Prezicerea viitorului, fenomen sociocultural, avea tangență cu domeniile majore ale civilizației bizantine: teologie, mentalități, reminiscențe păgâne, ritualuri bisericești, procedee artistice, miracole, viziuni asupra vieții etc. Muritorilor de rând nu le era dat să știe ceasul când vor deceda. Dumnezeu, Care stabilește durata fiecărei vieți, inclusiv clipa decesului, a rânduit ca oamenii să vegheze permanent, așteptând trecerea la cele veșnice. Doar cei drepti puteau afla viitorul, datorită îndepărtării de preocupările lumești, în urma purificării spirituale, fără teamă că vor abuza de această cunoaștere excepțională. Dumnezeu le descoperea, din timp, ceasul plecării din viață, în revelații sau vise, pentru ca oamenii să fie gata în clipa morții. Pregătirile includeau achitarea de datoriile lumești, consolarea apropiaților, cuvinte de învățătură, spovedania, Euharistia, rugăciunea. Profeția dovedea grija lui Dumnezeu pentru ca evlavioșii, trecând dincolo, să fie calmi, să aibă nădejde în viața veșnică, să nu fie opriți la vămile văzduhului. Față de cei rămași, profețiile rostite pe patul de moarte erau un îndrumar moral prin ispitele vieții, avertizare de pericolele latente, dar și o incursiune în lumea supranaturalului. A prezice viitorul însemna a fi inițiat în tainele divine, a fi mesager al Providenței. Făgăduind recompense celor drepti și sancțiuni celor nelegiuți, profețiile încercau să materializeze principiile justiției divine în istorie. Scenariile viitorului constituiau proiecții idealizate ale prezentului, ajustând evenimentele conform moralei creștine.

Referințe:

1. Св. Ефрем Сирий. Слово о покаянии, суде и разлучении души с телом // Св. Ефрем Сирий. Творения. - Москва: Издательский отдел Московского Патриархата, 1994, том 3, с.372.
2. Lumina Sfințelor Scripturi. Antologie tematică din opera Sfântului Ioan Gură de Aur / ediție de L. Petcu. - f.l., Editura Anestis, 2008, vol. II, p.320.
3. Св. Иоанн Златоуст. Похвала святой великомученице Дросиде, и о памятовании смерти, §1 // Полное Собрание Творений Святого Отца Нашего Иоанна Златоуста. - Свято-Успенская Почаевская Лавра, 2005, том. II, с.763.
4. Преп. Феодор Студит. Весна Православия: сборник писем / сост. А. Гумеров. - Москва: Издательство Сретенского монастыря, 2006, с.55.
5. Sfântul Andrei cel nebun pentru Hristos / trad. Șt. Nușescu. - București: Evanghelistos, 2005, p. 129.
6. Platon. Apărarea lui Socrate // Bagdasar N., Bogdan V., Narly C. Antologie Filosofică. - Chișinău: Editura Uniunii Scriitorilor, 1996, p.39; Xenofon. Amintiri despre Socrate / trad. Gr. Tănăsescu. - Chișinău: Hyperion, 1990, p.228.
7. Apollodorus. The Library of Greek Mythology, book I, ch. 1, §5 / transl. by R. Hard. - New York: Oxford University Press, 2008, p.27-28.
8. Suetonius. Caesar Octavian Augustus, §XCIX // Caius Suetonius Tranquillus. Viețile celor doisprezece cezari / trad. D. Popescu, V. Georoc. - București, Editura 100+1 Gramar, 2005, p.115.
9. Viața cuviosului părintelui nostru Efreim Sirul. A unui necunoscut // Sf. Efreim Sirul. Cuvinte și învățături / trad. I. Filaret. - Bacău: Bunavestire, 1997, tom. I, p.40.
10. Teodoret, episcopul Cirului. Viețile sfinților pustnici din Siria / trad. A. Tănăsescu-Vlas. - București: Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 2001, cap. 15, § 4.
11. Ioan Moshu. Limonariu sau Livada Duhovnicească / trad. T. Bodogae, D. Fecioru. - Alba Iulia: Editura Episcopiei Ortodoxe Române, 1991, cap. 42, p.57.
12. Mănăstiri Ortodoxe, 2010, nr. 9, p.15. Афонский Патерик. – Киев: «Оранта», 2009, с.619.
13. Арьес Ф. Человек перед лицом смерти / пер. Вл. Ронина. – Москва: Прогресс, 1992, часть I, гл. I (www.krotov.info/history/general/e_0.html) (vizitat la 11.07.2011).
14. Sf. Atanasie cel Mare. Viața cuviosului părintelui nostru Antonie, §LXXXVIII // Sf. Atanasie cel Mare. Scrieri. Partea a doua / trad. D. Stăniloae. – București: Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1988, p.242.
15. John of Ephesus. Lives of the Eastern Saints, II, ch. 37 // Graffin R., Nau F. Patrologia Orientalis. - Paris: Firmin-Didot, 1924, tom. XVIII, p.640.
16. Sancti Gregorii Papae. Dialogorum libri IV, de vita et miraculis patrum italicorum, et de aeternitate animarum, lib. IV, cap. X // Migne J.-P. Patrologiae cursus completus. Series latina prior. - Paris, 1862, tom. LXXVII, col. 333B-C (se va cita în continuare, conform convenției internaționale: Migne, P. L., volumul, coloana, litera). Святитель Григорий Двоеслов. Собеседования о жизни италийских отцов и о бессмертии души. - Москва: Благовест, 1996, книга IV, гл. 10 (www.pagez.ru) (vizitat la 18.03.2011).
17. Migne P.L., vol. 77, col. 340D-341A. Св. Григорий Двоеслов. Op. cit., cartea IV, cap. 13.
18. Vita S. Theodosii Coenobiarchae, cap. XIX, §83 // Migne J.-P. Patrologiae cursus completus. Series graeca. – Paris, 1864, tom. CXIV, col. 584C (se va cita în continuare: Migne P.G., volumul, coloana, litera; traducerea din greacă și latină îmi aparțin – A.P.).
19. Ibidem, cap. XIX, §85, col. 550B.
20. Vita et conversatio S. P. N. Joannis Archiepiscopi Constantinopolitani, qui dictus est Chrysostomus, cap. LX // Migne P.G., vol. 114, col. 1208C.
21. Vita et conversatio et certamen S. P. N. et confessoris Charitonis, cap. XIII // Migne P.G., vol. 115, col. 913C.
22. Vita et conversatio Sancti Patris Nostri Abercii Episcopi Hierapoleos, cap. XXVIII // Migne P.G., vol. 115, col. 1245C.
23. Sfântul Andrei cel nebun pentru Hristos..., p.234.
24. Hermiae Sozomeni Salaminii. Ecclesiastica Historia, lib. VI, cap. 2 // Migne, P. G., vol. 67, col. 1296C. Sozomen. The Ecclesiastical History, book VI, ch. 2 // A Select Library of the Nicene and Post-Nicene Fathers of the Christian Church. Second Series / under edit. superv. of Ph. Schaff, H. Wace. - New York: Christian Literature Publishing Co., 1886, vol. II, p.497.
25. Исаак Ниневиийский. Глава 46 // От берегов Босфора до берегов Евфрата / пер. С. С. Аверинцева. - Москва: Наука. Главная редакция восточной литературы, 1987, с.288-289.
26. Migne P.L., vol. 77, col. 357C-D, 361B, 364A-B. Св. Григорий Двоеслов. Op. cit., cartea IV, cap. 26-27.
27. Migne P.G., vol. 115, col. 913C.
28. Migne P.G., vol. 116, col. 365C.
29. Sf. Maxim Mărturisitorul. Întrebări și răspunsuri, cap. 52 // Filocalia / trad. D. Stăniloae. - București: Humanitas, 2009, vol. 2, p. 210. Преп. Феодор Студит. Op. cit., p.176.

30. Migne P.G., vol. 114, col. 1208D.
31. John of Ephesus. Lives of the Eastern Saints, I, cap. I // Graffin R., Nau F. Patrologia Orientalis. - Paris: Firmin-Didot, tom. XVII, 1923, p.18.
32. Sf. Atanasie cel Mare. Op. cit., cap. LXXXIX-XC, p.242-243.
33. Ioan Moshu. Op. cit., cap. 123, p.122.
34. Ibidem, cap. 178, p.169.
35. S. Sophronii Patriarchae Hierosolymitani. Vita Mariae Aegyptae, cap. IV, §38 // Migne, P. G., vol. 87/3, col. 3724B-C. Св. Софроний Иерусалимский. Житие преподобная матери нашей Марии Египетския. - Монреаль: Изд. Братства преп. Иова Почаевского, 1980 (www.tvorenia.russportal.ru) (vizitat la 03.06.2011).
36. Vita Beatae Apollinaris Virginis, cap. XX // Migne, vol. 114, col. 328B.
37. Migne P.G., vol. 114, col. 1208C.
38. Migne P.G., vol. 115, col. 1245C-1248A.
39. Св. Иоанн Златоуст. На притчу о десяти девах, §2 // Св. Иоанн Златоуст. Беседы на Евангелие от Иоанна Богослова. - Москва: Издательский отдел Московского Патриархата, том 2, 1993.
40. Symeonis Thessalonicensis Archiepiscopi. De fine et exitu nostro e vita, cap. CCCLX // Migne P.G., vol. 155, col. 672C-674D. Сочинения Блаженного Симеона, архиепископа Фессалоникийского. - Санкт-Петербург: в Типографии Королева и комп., 1856 (Репринт: Москва, Галактика, 1994), с.519-522. Credința Ortodoxă. - Iași: Editura Mitropoliei Moldovei și Bucovinei; Trinitas, 1996, p.295. The Oxford Dictionary of Byzantium / editor in chief Al. P. Kazhdan. - New York: Oxford University Press, 1991, vol. 1, p.594.
41. Moshu Ioan. Op. cit., cap. 86, p.91.
42. Evdokimov P. Viața spirituală în cetate / trad. M. și A. Alexandrescu. - București: Nemira, 2010, p.77. Древний Патерик. - Москва: Правило Веры, 1997, гл. 7, § 23-24, с.118-119; гл. 10, § 6, с.155.
43. Migne P.G., vol.114, col.550B.
44. Леонтий Неапольский. Жизнь и деяния аввы Симеона, юродивого Христа ради // Жития византийских святых / пер. С. Поляковой. - Санкт-Петербург: Corvus, Terra Fantastica, 1995, с.182.
45. Sfântul Andrei cel nebun pentru Hristos..., p.239.
46. Didron M. Manuel d'iconographie chrétienne grecque et latine. - Paris: Imprimerie Royale, 1845, p.407; Kondakov N.Icoane / trad. G.Adam. - Chișinău: Cartier, 2009, p.232.
47. Кирилл Скифопольский. Житие Святого Иоанна, Епископа и Молчальника Лавры Преподобного Саввы, §28 // Памятники Византийской литературы IV-IX веков / Отв. ред. Л.А. Фрейберг. - Москва: Наука, 1968, с.181.
48. Св. Ефрем Сирий. Подвижнические наставления, гл. 1, §68 // Добротолюбие. - Paris: YMCA Press, 1988, том 2, с.329.
49. Migne P.G., vol. 155, col. 670D. Сочинения Блаженного Симеона..., с.518.
50. Cuvinte folositoare ale sfinților bătrâni cei fără de nume. - Iași: Doxologia, 2009, p.319.
51. Sfânta Liturghie pe înțelesul tuturor / ediție de O. Moșin, E. Onicov. - Chișinău, 2003, p.34. Liturgies Eastern and Western / ed. by F. E. Brightman. - Oxford: Clarendon Press, 1896, vol. I, p.382.
52. Acatistier. - Râmnicu Vâlcea: Tipografia Calinic Râmniceanu, 1861 (ediție reprint), p.288. a se vedea și Carte de rugăciuni. - Chișinău, 2006, p.30.
53. John of Ephesus. Op. cit., I, cap. X, p.157.
54. Сказание о сорока двух аморийских мучениках // Памятники Византийской литературы IV-IX веков..., с.313.
55. Martyrium Sancti et Magni Martyris Anastasii Persae, cap. XXV // Migne, P. G., vol. 114, col. 806C-D.
56. John of Ephesus. Op. cit., II, cap. XXIV, p.524.
57. Migne P.G., vol. 114, col. 548D, 550A.
58. Migne P.G., vol. 115, col. 917C.
59. Ioan Moshu. Op. cit., cap. 127, p.125. Tsamis D. G. Patericul Sinaitic / trad. I. Ică. - Sibiu: Editura Deisis, 1995, p.83.
60. Vita et conversatio S. P. N. et Archimandritae Marcelli monasterii Acoemeterum, id est non dormientium, cap. XXXV // Migne P.G., vol. 116, col. 744D.
61. Vita S. Andronici et ejus conjugis, cap. VII // Migne, P. G., vol. 115, col. 1053B.
62. Migne P.L., vol. 77, col. 341A. Св. Григорий Двоеслов. Op. cit., книга IV, гл. 13.
63. Migne P.L., vol. 77, col. 364C. Св. Григорий Двоеслов. Op. cit., книга IV, гл. 27.
64. Migne P.L., vol. 77, col. 372A-B. Св. Григорий Двоеслов. Op. cit., книга IV, гл. 31.
65. Древний Патерик..., гл. 7, §17, с.116.
66. Симеон Метафраст. Житие, обращение в христианство Галактиона и Эпистимии и мученичество их, §17 // Памятники Византийской литературы IX-XIV веков / Отв. ред. Л.А. Фрейберг. - Москва: Наука, 1969, с.89.

Prezentat la 25.07.2011